

سنجش میزان آگاهی شهروندان از حقوق فرهنگی و اجتماعی، مطالعه موردی: شهروندان شهر شیراز

افشین جعفری، فاطمه باقری، کورش معصومی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۱

چکیده:

مسئله اصلی مطالعه حاضر اینگونه بیان می‌شود که عوامل پیشرفت بومی محصول جدید برای دستیابی صنعت خودرو به کلاس جهانی کدامند و رتبه‌بندی آن‌ها چگونه است؟ روش تحقیق مورد استفاده در این تحقیق از نوع ترکیبی و به صورت کیفی و کمی می‌باشد. در بخش اول با استفاده از رویکرد کیفی تحلیل مضمون با استفاده از جامعه خبرگان تا رسیدن به سطح اشباع نظری از متخصصان و خبرگان صنعت خودرو سازی استفاده شده، در بخش کمی پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد. جامعه‌ی آماری این پژوهش، رؤسا، معاونان و مدیران صنعت خودرو بوده است که از این میان ۱۵ نفر برای مصاحبه انتخاب شدند، برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به مبانی نظری و استخراج عوامل و شاخص‌های اولیه از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی شامل کتب، مقالات استفاده شد و برای جمع‌آوری داده‌ها از همچنین مصاحبه و پرسشنامه استفاده شد. در بخش کمی پس از استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی با استفاده از روش ای‌اچ‌پی فازی به رتبه‌بندی عوامل پرداخته شد. نتایج نشان داد که در نهایت بر اساس روش رتبه‌بندی *FAHP* محصول جدید برای دستیابی صنعت خودرو به کلاس جهانی می‌تواند به چندین مؤلفه مهم شامل به ترتیب اولویت: توانایی مدیریت، عوامل مرتبط با مشتری، عوامل مربوطه به ویژگی‌های محصول، توانایی سازمانی، عوامل بیرونی، توانایی فردی، عوامل فرهنگی، عوامل تکنولوژیک، عوامل فرآیندی تقسیم شود.

واژگان اصلی: رتبه‌بندی، محصول جدید، صنعت خودرو، کلاس جهانی.

۱. استادیار دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

fatemeh_bagheri_shz@yahoo.com

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شهرضا، ایران

مقدمه و بیان مسئله

جامعه حقوق شهروندی از موضوعات اساسی مرتبط با کیفیت زندگی اجتماعی انسان‌ها در عصر مدرن می‌باشد. تحولات تاریخی و نوسانات زندگی اجتماعی بشر و روابط افراد با دولت‌ها و دولت‌مردان به نقطه‌ای انجامید که ضرورت وجود قواعدی برای تعیین استانداردهای قابل قبول برای تأمین شرایط مناسب در روابط اجتماعی و روابط دولت و طبقه حاکم با شهروندان احساس گردید. حقوق شهروندی پس از اعلامیه استقلال آمریکا و اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه به طور جدی و منسجم مطرح گردید و اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز آن را کامل نمود. در اهمیت حقوق شهروندی همین بس که امروزه از مهم‌ترین موضوعات حقوق اساسی هر کشور محسوب می‌شود (والی زاده، ۱۳۹۰: ۱۲).

امروزه در جوامع بشری بر حقوق شهروندی تا بر تکالیف و مسئولیت‌های آنان تأکید بیشتری می‌شود. این حقوق عبارتند از: حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و در این میان حقوق افراد یعنی حقوق طبیعی برای بهره‌مندی از حداقل معیارهای اقتصادی، تأمین اجتماعی، بهداشتی و ... دارای اهمیت بیشتری است (عاکفی، ۱۳۹۹: ۱۵). در واقع نگرش شهروندی عبارت است از ویژگی‌های شخصیتی، خلق و خوی، تعهدات مورد نیاز برای حفظ و گسترش حکومت دموکراتیک و شهروندی. منظور از میزان آگاهی از حقوق شهروندی این است که افراد در ذهن خود در مورد حقوق شهروندی چه چیزهایی می‌دانند و این دانسته‌ها چقدر با واقعیت تطابق دارد. در نتیجه آگاهی شهروندی، شناخت امکانات موجود در سطح شهر برای رفاه شهروندان، آشنایی با وظایف، اهداف و ماموریت‌های شهرداری و نیز آشنایی با وظایف هر یک از واحدهای زیر مجموعه این نهاد و سازوکارهای استیفای حقوق در آن‌ها شهروندان را در بهره‌برداری بهتر از فرصت‌ها و موقعیت‌های رفاه و پیشرفت، یاری خواهد کرد.

آشنایی با حقوق شهروندی زمینه مناسبی را برای یک شهروند خوب بودن و برقراری نظم و امنیت در جامعه فراهم می‌سازد و جهت آموزش برای تعلیم و تربیت شهروندی فعال، به یک استراتژی که آموزش رسمی شهروندی را به یک فرایند آموزشی غیررسمی برای تمام طول زندگی تبدیل کند احتیاج داریم. این فرهنگ سازی آموزشی، برای توسعه شهروندی فعال لازم و ضروری بوده و یکی از مهمترین وظایف دولت و مدیریت شهری محسوب می‌شود (کاسمی و همکار، ۱۳۹۸: ۱۳۵).

بر اساس سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، مهمترین مسئله جمهوری اسلامی ایران، توسعه همه جانبه و پایدار است. رسیدن به چنین جایگاهی چگونه ممکن است؟ مطالعات تطبیقی در حوزه توسعه و تجربه تاریخی همه ملت‌هایی که توانسته‌اند از مدار عقب ماندگی جدا شوند نشان می‌دهد که هیچ یک از عوامل بیرونی چون منابع طبیعی، دخالت خارجی، سیاست‌های اقتصادی خرد و کلان و موارد مشابه نمی‌تواند علت‌العلل و متغیر مستقل مشترک در فرایند توسعه همه کشورها باشد. مطالعات مختلف نشان می‌دهد که مهمترین عامل، در درون جامعه و انسان‌ها نهفته است. کلام وحی «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیر ما بانفسهم» (خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنکه خودشان را تغییر دهند) چکیده همه مطالعات تطبیقی در حوزه پیشرفت و توسعه کشورهاست. اگر در یک کشور شهروندانی آگاه و مسئول و ناظر بر حاکمان خود نباشند هیچ فرایند توسعه‌ای به سر انجام نمی‌رسد. این دیدگاه که برگرفته از تجربه مشترک همه ملت‌هاست، اهمیت مطالعات انسانی را صد چندان می‌کند. این کافی نیست که برنامه‌ای خوب برای توسعه تدوین کنیم و منابع مادی آنرا فراهم سازیم چرا که این برنامه با حاکمان و مدیرانی ناکارآمد، جز اتلاف سرمایه‌های انسانی و مادی نتیجه‌ای ندارد. اگر جامعه حق‌مدار و قانون‌مدار باشد و هر کس بدانند از چه حقوقی برخوردار است و برای کسب و حفظ آن حقوق از تمام قدرت و امکانات خود استفاده کند، آنگاه توسعه همه جانبه و پایدار دور از دسترس نیست (جعفری و همکار، ۱۴۰۰: ۱).

مسئله اصلی این پژوهش آن است که دریابد شهروندان یک شهر بزرگ چون شیراز که نمونه‌ای از کل کشور است تا چه میزان بر حقوق خود به عنوان یک شهروند واقف هستند و اگر می‌دانند تا چه حد حاضرند برای حفظ، احیاء و احقاق حق تلاش و هزینه کنند. تا چه حد دایره حقوق را فراگیر می‌دانند و نسبت به ظلم به دیگران حساس هستند. اولین بخش مسئله شناسایی حقوق شهروندان است.

متن پیشنهادی «قانون جامع حقوق شهروندی» که در آذرماه ۱۳۹۳ توسط معاونت حقوقی ریاست جمهوری منتشر شد، در برگیرنده تعهدات رئیس‌جمهور منتخب و دغدغه‌های او برای حقوق شهروندی بوده و نشانگر اهمیت این مسئله در کلیت جامعه و تبدیل شدن آن به یک خواست و مطالبه همگانی بوده است. در ماده ۷ این طرح چگونگی نظارت بر رعایت حقوق شهروندی در سه سطح فردی، عمومی و دولتی پیش بینی شده، ایجاد آگاهی و حساسیت در جامعه مدنی برای تمام آحاد ملت و شهروندان به عنوان پایه آن مورد تأیید قرار گرفته است. در

ماده ۹ همین طرح اولین همیار معاونت حقوقی ریاست جمهوری در تحقق این هدف، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی عنوان شده که بایستی سازوکارهای اجرایی، تهیه بسترهای آگاه‌سازی عمومی از حقوق شهروندی، نهادینه کردن و احترام به حقوق شهروندان و آموزش عمومی آنها را بر عهده گیرد. پس مسئله اول آن است که در بایم حقوق شهروندی در حوزه فرهنگی و اجتماعی به روشنی چیست که شهروندان باید آنرا بشناسند و مطالبه کنند.

۱- اهداف و سؤالات پژوهش

این پژوهش در پی سنجش میزان آگاهی شهروندان شهر شیراز از حقوق فرهنگی و اجتماعی خود است تا گامی باشد در جهت شناسایی میزان آگاهی افراد از حقوق شهروندی خود و همچنین ارائه پیشنهادهایی در جهت بالا بردن این میزان آگاهی.

۱- ارائه توصیف دقیق در شکل عملیاتی و مصداقی از متبلابه ترین حقوق فرهنگی اجتماعی شهروندان (این بخش کار می‌تواند راهنمای فعالیتهای تبلیغی و آموزشی نهادهای مختلف باشد)
 ۲- اندازه گیری سطح و عمق آگاهی اقشار مختلف اجتماعی از حقوق فرهنگی و اجتماعی خود (این بخش کار می‌تواند گروههای هدف در برنامه‌های آموزشی و فرهنگی نهادهای مختلف را معین کند).

۳- تعیین میزان اهمیت و تلاش افراد برای حفظ این حقوق (این بخش می‌تواند راهنمای نهادهای مختلف برای رفع موانع مهم تحقق حقوق عامه مردم و همچنین برنامه‌های آموزشی تبلیغی باشد).

- سؤالات پژوهش

- ۱- آیا با افزایش تحصیلات، میزان اطلاع و تعهد نسبت به حقوق فرهنگی اجتماعی افزایش می‌یابد؟
- ۲- آیا بین مردان و زنان در میزان اطلاع و تعهد نسبت به حقوق فرهنگی اجتماعی تفاوتی وجود دارد؟
- ۳- آیا بین گرایش‌های سیاسی شهروندان به جناح‌های سیاسی و تعهد نسبت به حقوق فرهنگی و اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد؟
- ۴- آیا بین استفاده شهروندان و بهره‌برداری آنها از وسایل ارتباط مجازی و آگاهی از حقوق فرهنگی و اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد؟

۲- پیشینه پژوهش

مقدم واجاری و همکاران (۱۳۹۵)، پژوهشی تحت عنوان «رابطه عوامل اجتماعی و آگاهی از قوانین با آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر رشت» نگاشته‌اند، نتایج کلی تحقیق نشان داده که از بین ابعاد حقوق شهروندی، پاسخگویان بیشترین میزان آگاهی‌شان از بُعد حقوق اجتماعی و کمترین میزان آگاهی‌شان از حقوق سیاسی است. پژوهشی تحت عنوان «تحلیلی بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان» به‌وسیله شیبانی و همکاران (۱۳۸۹) انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که دانشجویان به عنوان قشر تحصیل کرده جامعه از آگاهی متوسط و رو به پایین نسبت به حقوق شهروندی خود برخوردارند. پژوهشی تحت عنوان «تبیین جامعه شناختی وضعیت حقوق شهروندی در سازمان‌های اجرایی جامعه شهری اراک» توسط فرهاد امام جمعه و همکاران (۱۳۹۱) در شهر اراک انجام شده است. نتایج این مطالعه در قالب تحلیل و تفسیر جامعه‌شناختی بیان می‌شود. باقری بنجار و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی تحت عنوان «بررسی میزان آگاهی از حقوق و تکالیف شهروندی و عوامل مؤثر بر آن در شهر خرم‌آباد» انجام داده‌اند، با توجه به یافته‌های پژوهش، با افزایش سن، آگاهی شهروندان به نسبت کمی کاهش می‌یابد. پژوهشی تحت عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر سنندج»، توسط زارع و همکاران (۱۳۹۵) صورت گرفته است. این پژوهش نشان می‌دهد در بین شاخص‌های حقوق شهروندی حقوق سیاسی دارای بیشترین میانگین و حقوق اجتماعی دارای کمترین میانگین است. زیاری و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی میزان آگاهی عمومی شهروندان پیرانشهر از حقوق شهروندی و قوانین شهری» انجام داده‌اند که نتایج پژوهش نشانگر آن است که میزان آگاهی‌های عمومی شهروندان پیرانشهر در زمینه حقوق شهروندی و قوانین شهری، در سطح پایین می‌باشد. یافته‌های محمدی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی و قوانین شهری (مورد مطالعه: گروه سنی ۲۰ تا ۳۵ سال شهرهای ساری، بابل، آمل و قائمشهر)» نشان می‌دهد؛ میزان آگاهی در مورد حقوق شهروندی در جامعه آماری مورد مطالعه بسیار اندک است. حاج زاده و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «سنجش میزان آگاهی عمومی به حقوق شهروندی در استان خراسان شمالی» به این نتیجه دست یافتند که میزان آگاهی از حقوق شهروندی استان در حد متوسط بوده است و اکثریت شهروندان از پایگاه اجتماعی پایینی برخوردارند. پژوهشی تحت

عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه آزاد واحد دهقان نسبت به حقوق شهروندی» توسط نبوی و همکاران (۱۳۸۶) انجام شده، بر اساس نتایج به دست آمده از این تحقیق میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان ۱۳/۴۱ می‌باشد که در واقع میانگین آگاهی از حقوق شهروندی است. قهرمانی و همکاران (۱۳۹۴) پژوهشی تحت عنوان «سنجش میزان آگاهی اساتید دانشگاه از حقوق شهروندی» در شهر همدان انجام داده‌اند. با توجه به نتایج به دست آمده اساتید به عنوان گروه متخصصین جامعه از سطح آگاهی بالایی نسبت به حقوق شهروندی برخوردار هستند.

این پژوهش بعد از مطرح شدن منشور شهروندی در کشور انجام شده که می‌تواند گامی برای گشودن دوباره مسیر برای نگاه پژوهشی به مسائل اجتماعی کشور باشد و اینکه نتایج تحقیق به عنوان بخشی از ترویج گفتمان مسلط مطلوب برای امر به معروف و نهی از منکر بر مدار حق جویی می‌تواند مؤثر باشد و به اعتلای فرهنگ عمومی جامعه مدد می‌رساند. تفاوت عمده‌ای که این پژوهش با بقیه کارها دارد این است که در دو سال متفاوت انجام شده و با فاصله زمانی ۳ سال یعنی در سال ۱۳۹۷ و ۱۴۰۰ از شهروندان شهر شیراز سوالات یکسانی پرسیده شده و نتایج آن به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته که تا کنون کسی پژوهشی در زمینه حقوق شهروندی به این روش انجام نداده است.

۳- ملاحظات مفهومی و نظری پژوهش

۳-۱. چارچوب نظری

اندیشمندان مختلفی درباره حقوق شهروندی صحبت کرده‌اند، اما با توجه به اینکه این پژوهش، در پی بررسی میزان آگاهی اجتماعی و فرهنگی شهروندان می‌باشد، از چارچوب نظری مارشال و ترنر استفاده شده و اساس تحقیق بر نظریات این دو قرار گرفته است. در ذیل قسمتی از تفکرات این دو اندیشمند ذکر می‌شود.

گفتمان شهروندی، بعد از سال ۱۹۴۵ با تحلیل‌های جامعه‌شناختی تی‌اچ مارشال دچار دگردگونی شد از دید مارشال شهروندی موقعیتی است که به همه اعضای یک جامعه اعطا می‌شود. تمام افرادی که این موقعیت را دارا هستند، با توجه به حقوق و وظایف اعطا شده به آنها با هم برابرند. هیچ اصل جهان‌شمولی وجود ندارد که تعیین کند آن حقوق و وظایف چه چیزی

هستند. اما جوامعی که در جوامعی که شهروندی در آن نهادی در حال رشد است، تصویری از شهروند آرمانی خلق می‌کنند که دستیابی به آن قابل اندازه‌گیری است و می‌توان تمایلات افراد را به سوی آن سوق داد. به عقیده مارشال شهروندی به سه اصل یا عضو (مدنی، سیاسی، اجتماعی) تقسیم می‌شود. حقوق مدنی که برای آزادی‌های شخصی ضروری است و شامل مواردی چون آزادی بیان، عقیده، تفکر و حق مالکیت اموال است. حقوق سیاسی که شامل حق مشارکت در قدرت و تصمیم‌گیری سیاسی و حق رأی است. حقوق اجتماعی که شامل طیف وسیعی از حقوق مربوط به رفاه و امنیت اقتصادی است و حق زندگی طبق استانداردهای رایج زندگی در یک جامعه را شامل می‌شود و به طور نزدیکی با نظام آموزش و خدمات مرتبط است. در واقع بعد اجتماعی شهروندی شامل پذیرش این نکته است که دولت در برابر وظیفه شناسی و خدماتی به شهروندان مقروض است تا خدمات خاصی را انجام دهد (هزار جریبی و همکاران؛ ۱۳۹۰: ۷).

ترنر حقوق شهروندی را مجموعه‌ای از حقوق قانونی و رسمی می‌داند که برای یک جامعه معین تعریف شده است و در آن شهروند مدعی برخورداری از منابع ملی می‌شود. شهروندان دارای منابع مهم اقتصادی چون مسکن، درآمد، منابع سیاسی، آزادی بیان و منابع فرهنگی چون تعلیم و تربیت و آموزش می‌باشد. ترنر به نقش شرایط اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی جامعه و افراد توجه دارد و معتقد است آگاهی از حقوق در میان اقوام مختلف متفاوت است (هزار جریبی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹).

۲-۳. بخش نظری پژوهش

یکی از اسنادی که در پی‌ریزی حکومت مردمی و انتقال قدرت تصمیم‌گیری از «پادشاه» به «شهروندان» نقطه عطف مهمی به شمار می‌رود، اعلامیه حقوق بشر و شهروندی سال ۱۷۸۹ میلادی و قانون اساسی ۱۷۹۱ میلادی کشور فرانسه است. این اسناد جایگاه برجسته‌ای در تحولات قرن هجدهم و بعد از آن به خود اختصاص داده‌اند. در حقیقت در پرتو نگاه جدید به مفهوم حاکمیت، «مردم» به مقام «شهروندی» ارتقاء پیدا کرده‌اند و در کنار تعهدات و وظایف، از حقوق اجتماعی قابل حمایت بهره‌مند می‌شوند. از این رو قرن هیجدهم میلادی نقش غیرقابل انکاری در عبور «جامعه اقتدارگرا» به «جامعه قانون‌گرا» ایفا می‌کند. این پیشرفت را می‌توان در تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد در تاریخ ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ میلادی و تصویب کنوانسیون حفاظت از حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین توسط اعضای

شورای اروپا در چهارم نوامبر ۱۹۵۰ مشاهده نمود. همچنین تأسیس شورای حقوق بشر نیز از جمله این تلاش‌ها است (دیلم‌صالحی، ۱۳۹۳: ۱۱۴-۹۱).

اصل بر این بوده است که حقوق شهروندی، تنها ناظر بر شهروندان متعلق به یک دولت و ملت بوده است اما نظر به خاستگاه نظری حقوق بنیادین بشر، دیگر نمی‌توان و نباید برخی از حقوق حیاتی شهروندی را بر پایه طبقه، نژاد، قومیت، جنس، مذهب و ... از عده‌ای سلب کرد، بلکه بهره‌مندی از حقوق شهروندی، به مثابه برخورداری از یک هویت ملی مشترک یا استقرار در یک محیط جغرافیایی-سیاسی نیست، به جای آن هویت جمعی مبنای خاص خود را جهت حقوق شهروندی طلب می‌کند (قوام، ۱۳۸۰: ۵۲).

حقوق بشر به عنوان یکی از موضوعات مهم و تأثیرگذار نقش مهمی در جایگاه داخلی و بین‌المللی کشورها ایفا می‌کند. به همین دلیل و پس از تشکیل سازمان ملل و توجه به مقوله حقوق-بشر، دولت‌ها توجه خاصی به این مسأله انداخته‌اند. از طرفی دیگر، تفاسیر متعددی از حقوق بشر وجود دارد و اغلب کشورها بنابر مواضع ایدئولوژیک و فرهنگی-سیاسی خود به این مسأله نگاه می‌کنند. یکی از وجوه تأثیرگذار بر مقوله حقوق بشر، ابعاد فرهنگی و اجتماعی است که بخش اعظمی از رویکردهای حقوق بشری را نیز شامل می‌شود. علیرغم اینکه حقوق بشر مسأله‌ای غربی و برگرفته از آموزه‌های غربی تلقی می‌شود، اما قواعد و مقررات اسلامی نیز دارای ظرفیت‌های گسترده‌ای برای احقاق حقوق فرهنگی و اجتماعی و به تبع آن موضوع حقوق بشر است.

- اعلامیه جهانی حقوق بشر

برای نخستین بار در تاریخ جهان یکی از مهم‌ترین مقامات بین‌المللی یعنی سازمان ملل متحد، اعلامیه ای صادر کرد که حقوق و آزادی‌های اساسی بشر را به عنوان آرمانی مشترک برای همه افراد جامعه بین‌المللی و داخلی مورد شناسایی قرار داد. اعلامیه جهانی حقوق بشر با ایجاد «معیاری مشترک برای سنجش دستاوردهای همه انسان‌ها و ملت‌ها» در تحقق حق‌ها و آزادی‌های اساسی، با ایجاد تحولات بنیادین بین‌المللی و تصریح بر ارزش‌های اخلاقی انسانی، دوره کنونی را به دوران تحول، تنش و چالش برای ایجاد تعادل و توازن میان ادعاهای جهانی مبتنی بر حق‌های پیشینی یا همان حقوق بشر و قوانین، عرف‌ها، رویه‌ها و سنت‌های کشورها به منزله منابع حق پیشینی تبدیل کرد (هاتینگتون، ۱۹۸۸: ۱۵).

- حقوق فرهنگی و اجتماعی

مفهوم حقوق فرهنگی و اجتماعی که یکی از وجوه تأثیرگذار بر مقوله حقوق بشر می‌باشد، در بخشی از حقوق بین‌الملل بشر با عنوان «میثاق بین‌المللی حقوق فرهنگی و اجتماعی» مطرح شده است.

در راستای تحقق اهداف سازمان ملل در حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و پس از اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر و در خلال تدوین پیش‌نویس معاهده‌ای برای حقوق بشر، مباحثی مطرح شد که به جهت تفاوت در ماهیت و منشأ حق‌ها و پاره‌ای ملاحظات سیاسی، ترجیح داده شده تا دو دسته کلی از حقوق شامل حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مقابل حقوق مدنی و سیاسی، به طور مجزا مورد شناسایی قرارگیرند که در آنها حقوق مزبور مورد شناسایی قرار گرفته است. از جمله:

مواد ۲۲ تا ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)؛ ماده ۵ کنوانسیون رفع تمامی اشکال تبعیض نژادی (۱۹۶۵)، ماده ۱ کنوانسیون رفع تمامی اشکال تبعیض علیه زنان (۱۹۷۹)، مواد ۲۴، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۳۰ و ۳۱ کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) و مواد ۲۷، ۲۸، ۳۰ و ۳۱ کنوانسیون حقوق کارگران مهاجر (۱۹۹۰).

مهمترین و گسترده‌ترین سند بین‌المللی که این حقوق را پذیرفته‌اند، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ است. (توتونچیان، ۱۳۹۸: ۴)

- حقوق بشر اسلامی

به عقیده اکثر علمای اسلامی، اسلام بیش از سایر ادیان و مکاتب بر حقوق مسلم بشر تأکید کرده است. از منظر اسلام، انسان دارای کرامت ذاتی و اکتسابی الهی بوده و احترام به کرامت انسانی نخستین اصلی است که سبب ترویج و گرویدن به دین اسلام شده است. در این دین، همه آحاد انسانی، اعم از سیاه و سفید و زن و مرد در نزد پروردگار برابر هستند البته منظور از برابری، امور مربوط به ذات و طبیعت واحد بشری است، نه مسائل عارض بر جسم و جنس (سلامتی و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۰۴-۸۹).

دین اسلام ضمن پذیرش برابری بشر، مسأله «تفاوت» جنسی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. به این دلیل که تفاوت جنسیتی در پذیرش برخی مسئولیت‌ها و تکالیف نقش مهمی دارد؛ زنان و مردان در بسیاری مشاغل و جایگاه‌ها نمی‌توانند به جای یکدیگر به ایفای وظایف پردازند. در غیر

این صورت، صفات و استعداد‌های هر کدام نادیده انگاشته شده است. به عنوان مثال، در کلام امیرالمومنین (ع): «فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رِيحَانَةٌ وَكَيْسَتْ بِقَهْرَمَانَةٍ» (نهج البلاغه، ۴۰۵). «زن، گلی خوشبوست و نه قهرمانی زورمند». بر این اساس، اصل برابری در کنار اصل تفاوت یکی از موارد قابل توجه در زمینه اجتماعی حقوق بشر اسلامی است که به نوبه خود مدلی برای رفع نابرابری‌های زنان و مردان در عرصه سیاست و اجتماع است.

یکی از موارد مستخرج از اصل برابری در مسأله حقوق بشر، توجه به حقوق اقلیت‌ها در چارچوب فرهنگ‌های متفاوت است. این اصل در نزد مؤلفه‌های اجتماعی حقوق بشر اسلامی هویداست. به طوری که با بررسی شواهد تاریخی در زمینه‌های گوناگون می‌توان به این اصل اساسی پی برد.

۴- روش تحقیق

در بند ۲ این پژوهش، با رجوع به متون و اسناد و استفاده از دیدگاه‌های صاحب‌نظران، حقوق فرهنگی و اجتماعی و مصادیق بارز آن احصاء می‌شود. این بخش از پژوهش پایه‌ای برای بند ۳ تحقیق است که بر اساس آن مقیاس سنجش میزان آگاهی از حقوق فرهنگی-اجتماعی ساخته می‌شود. پایه تجربی این مقیاس، مقیاس ساخته شده در سال ۱۹۶۸ توسط *Berkowitz* و *Lutterman* تحت عنوان *Social Responsiveness Scale* است که با معیارهای بومی، با نیازهای تحقیق انطباق داده شده و در یک نمونه پایلوت، هنجاریابی می‌گردد و پس از اطمینان کافی از اعتبار آن در پرسش‌نامه و نمونه آماری اصلی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

بخش اصلی تحقیق، پیمایشی است که برای سنجش متغیرهای مورد بررسی انجام خواهد شد. تکنیک پرسش‌نامه می‌تواند با بهره‌گیری از مقیاس معتبر، نمایی مقرون به واقعیت از جامعه آماری را ارائه نماید. یافته‌های تحقیق در قالب جداول و نمودارهای فراوانی، توصیفی از جامعه آماری در حوزه تحقیق ارائه می‌دهد و با استفاده از آمارها و آزمون‌های آماری میزان همبستگی متغیرهای مستقل و وابسته فرضیات تحقیق نشان داده می‌شود. برای تکمیل پرسش‌نامه از پرسشگران تعلیم دیده که به صورت حضوری با مراجعه به آدرس‌های تعیین شده در تعیین نمونه آماری آنرا تکمیل می‌نمایند استفاده شده است.

جامعه آماری این تحقیق تمام افراد بالغ بالاتر از ۱۸ سال ساکن شهر شیراز هستند. علت انتخاب سن ۱۸ سال، سن رأی‌دهی در ایران به عنوان مهمترین حق مشارکت در تعیین سرنوشت

کشور است. این افراد بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰، حدود ۶۳۰ هزار نفر برآورد شده‌اند. این نمونه در سه سطح بالا، متوسط و پایین بر اساس محلات شاخص به روش تصادفی خوشه‌ای برگزیده می‌شوند که شامل مناطق ۱، ۳ و منطقه ۷ است.

حجم نمونه برای نمونه‌گیری از صفات کیفی برای دقتی برابر با $\pm 5\%$ با فاصله اطمینان ۹۵٪: $p=5\%$ برابر ۴۰۰ نفر محاسبه شده است.

۵- یافته‌های پژوهش

در این قسمت به بررسی یافته‌های پژوهش پرداخته می‌شود که در قالب جدول‌هایی آورده شده است. در این جدول‌ها ابتدا آمارهایی به دست آمده از نظرسنجی‌ها آورده شده و بعد توضیحاتی در مورد آمارها و نتایج به دست آمده از آن داده شده است.

جدول ۱. میزان آگاهی آزمودنی‌ها از حقوق شهروندی خود

سوال ۱. از آنچه منشور حقوق شهروندی نامیده می‌شود و ریاست جمهوری در ۱۲۰ ماده در آذرماه ۱۳۹۵ آن را منتشر کرده است چه اطلاعی دارید؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
الف: تاکنون چیزی نشنیده‌ام و اطلاعی ندارم	۴۱٪	۵۵٪
ب: اسم آن را در اخبار شنیده‌ام ولی چیز زیادی نمی‌دانم	۳۰٪	۳۱٪
ج: می‌دانم که درباره آزادی‌های عمومی و حقوقی است که یک ایرانی باید داشته باشد.	۱۹٪	۱۱٪
د: آن را دیده‌ام و تمام یا بخشی از آن را خوانده یا شنیده‌ام	۵٪	۱٪
ه: از محتوای آن اطلاع کامل دارم	۴٪	۲٪
جمع کل	۱۰۰٪	۱۰۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که (۴۱٪) افراد در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ در مورد آنچه که منشور حقوق شهروندی نامیده می‌شود و نهاد ریاست جمهوری در ۱۲۰ ماده در آذرماه ۱۳۹۵ آن را منتشر کرده‌اند تاکنون چیزی نشنیده‌اند و اطلاعی ندارند. و (۵۵٪) افراد در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ در مورد آنچه که منشور حقوق شهروندی نامیده می‌شود و نهاد ریاست جمهوری در ۱۲۰ ماده در آذرماه ۱۳۹۵ آن را منتشر کرده‌اند، تاکنون چیزی نشنیده‌اند و اطلاعی ندارند. از این بررسی می‌توان نتیجه گرفت که درصد بالایی از شهروندان شیراز اطلاعی از حقوق شهروندی خود ندارند و با گذر زمان این بی‌اطلاعی کمتر که نشده بیشتر هم شده است. به طوری که در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ میزان بی‌اطلاعی شهروندان (۱۴٪) بیشتر شده است.

جدول ۲. میزان تبعیض موجود در جامعه در سال ۱۳۹۷

سوال ۲: به نظر شما تبعیض‌های زیر تا چه حد در جامعه وجود دارد؟	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	اصلا	
پاسخ	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	جمع کل
تبعیضات طبقاتی (پول‌دار و فقیر)	۸۴٪	۱۱٪	۳٪	۱٪	۰٪	۱۰۰٪
تبعیض جنسیتی (بین زن و مرد)	۵۲٪	۲۸٪	۱۴٪	۴٪	۱٪	۱۰۰٪
تبعیض قومی (بین فارس، ترک، کرد، عرب، لر، بلوچ)	۳۰٪	۲۸٪	۲۳٪	۱۵٪	۲٪	۱۰۰٪
تبعیض دینی (مسلمان و غیرمسلمان)	۴۱٪	۲۴٪	۱۷٪	۱۳٪	۳٪	۱۰۰٪
تبعیض مذهبی (بین شیعه و سنی)	۳۵٪	۲۴٪	۱۸٪	۱۷٪	۴٪	۱۰۰٪

جدول ۳. میزان تبعیض موجود در جامعه در سال ۱۴۰۰

سوال ۲: به نظر شما تبعیض‌های زیر تا چه حد در جامعه وجود دارد؟	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	اصلا	
پاسخ	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	جمع کل
تبعیضات طبقاتی (پول‌دار و فقیر)	۶۷٪	۲۶٪	۳٪	۴٪	۰٪	۱۰۰٪
تبعیض جنسیتی (بین زن و مرد)	۵۳٪	۲۳٪	۱۷٪	۵٪	۲٪	۱۰۰٪
تبعیض قومی (بین فارس، ترک، کرد، عرب، لر، بلوچ)	۹٪	۱۹٪	۳۵٪	۲۸٪	۹٪	۱۰۰٪
تبعیض دینی (مسلمان و غیرمسلمان)	۱۷٪	۱۶٪	۳۵٪	۲۷٪	۵٪	۱۰۰٪
تبعیض مذهبی (بین شیعه و سنی)	۱۱٪	۱۷٪	۲۲٪	۴۱٪	۹٪	۱۰۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۸۴٪) معتقدند که تبعیض طبقاتی (پولدار و فقیر) در جامعه وجود دارد و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۷٪) معتقدند که تبعیض طبقاتی (پولدار و فقیر) در جامعه وجود دارد مقایسه این دو نظر سنجی نشان می‌دهد که افراد بیش از هر چیزی معتقدند که تبعیض طبقاتی (پولدار و فقیر) در جامعه وجود دارد. اما در مجموع نظر سنجی سال ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که شهروندان معتقدند که تبعیض‌ها در جامعه کمتر شده است.

جدول شماره ۴: میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد رأی عادلانه دادگاه‌ها

سوال ۳: اگر به هر دلیلی در پرونده‌ای کار شما به دادگستری و دادگاه بیافتد چقدر مطمئن هستید که رأی عادلانه صادر می‌شود؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
الف: صد در صد مطمئن هستم	۵٪	۱۰٪
ب: به احتمال زیاد	۴۰٪	۵۲٪
ج: اصلاً اطمینان ندارم	۵۵٪	۳۸٪
جمع کل	۱۰۰٪	۱۰۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۵۵٪) معتقدند؛ اگر به هر دلیلی در پرونده‌ای کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد، اصلاً اطمینان ندارند که رأی عادلانه صادر شود و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۳۸٪) معتقدند اگر به هر دلیلی در پرونده‌ای کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد اصلاً اطمینان ندارند که رأی عادلانه صادر شود. همچنین در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۴۰٪) معتقدند اگر کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد به احتمال زیاد رأی عادلانه صادر شود و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۵۲٪) معتقدند اگر کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد به احتمال زیاد رأی عادلانه صادر شود. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که افراد بیش از هر چیزی معتقدند که اگر به هر دلیلی در پرونده‌ای کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد، اصلاً اطمینان ندارند که رأی عادلانه صادر شود اما در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ میزان اطمینان شهروندان به دادگستری و صدور رأی عادلانه بیشتر شده است.

جدول ۵. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد انتقاد علنی از مقامات عالی رتبه نظام

سوال ۴: در انتقاد علنی مثلاً با ذکر نام خود در رسانه‌ها از مقامات عالی رتبه نظام تا چه حد احساس آزادی و امنیت می‌کنید؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
صد در صد	۴٪	۵٪
کمی نگرانم	۳۷٪	۴۵٪
کاملاً خطرناک است	۵۹٪	۵۰٪
جمع کل	۱۰۰٪	۱۰۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۵۹٪) معتقدند؛ انتقاد علنی مثلاً با ذکر نام خود در رسانه‌ها از مقامات عالی رتبه نظام کاملاً خطرناک است و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۵۰٪) معتقدند؛ انتقاد علنی مثلاً با ذکر نام خود در رسانه‌ها از مقامات عالی رتبه نظام کاملاً خطرناک

است. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که علیرغم اینکه در هر دو نظر سنجی افراد بیشتر معتقدند؛ انتقاد علنی مثلاً با ذکر نام خود در رسانه‌ها از مقامات عالی رتبه نظام کاملاً خطرناک است، اما در سال ۱۴۰۰ افراد به میزان کمتری احساس خطر می‌کنند و کمتر نگران هستند.

جدول ۶. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد شرکت در انتخابات

سوال ۵: آیا شرکت در انتخابات در ایران در اصلاح اداره امور کشور مؤثر است؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
الف: کاملاً مؤثر است	٪۱۰	٪۱۵
ب: تا حدودی مؤثر است	٪۳۳	٪۴۶
ج: تأثیری ندارد	٪۵۷	٪۳۹
جمع کل	٪۱۰۰	٪۱۰۰

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (٪۵۷) معتقدند شرکت در انتخابات در ایران در اصلاح اداره امور کشور تأثیری ندارد و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (٪۳۹) معتقدند شرکت در انتخابات در ایران در اصلاح اداره امور کشور تأثیری ندارد و (٪۴۶) معتقدند که شرکت در انتخابات در ایران تا حدودی در اصلاح امور مؤثر است. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ افراد شرکت در انتخابات را در اصلاح امور کشور مؤثرتر می‌دانند.

جدول ۷. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد نیازهای اولیه زندگی در ایران

سوال ۶: آیا در ایران نیازهای اولیه زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، آموزش) همه شهروندان در حداقل لازم تأمین می‌شود؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
الف: بله کاملاً	٪۳	٪۴
ب: در حد رضایت	٪۲۰	٪۲۸
ج: خیر دولت به وظیفه خود عمل نکرده است	٪۷۷	٪۶۶
جمع کل	٪۱۰۰	٪۱۰۰

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجس سال ۱۳۹۷ (٪۷۷) معتقدند در ایران نیازهای اولیه زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، آموزش) همه شهروندان در حداقل لازم تأمین نشده و دولت به وظیفه خود عمل نکرده است و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (٪۶۶) معتقدند در ایران نیازهای اولیه زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، آموزش) همه شهروندان در حداقل لازم تأمین نشده و دولت به وظیفه خود عمل نکرده است. در هر دو نظر سنجی شهروندان بیشتر

معتقدند در ایران نیازهای اولیه زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، آموزش) همه شهروندان در حداقل لازم تأمین نشده و دولت به وظیفه خود عمل نکرده است. اما در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ شهروندان رضایت بیشتری از عملکرد دولت دارند.

جدول ۸. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد عضویت در اتحادیه صنفی، حزب، انجمن، جمعیت یا هر سازمان مردم‌نهاد (غیردولتی)

سوال ۷: آیا شما در یک اتحادیه صنفی، حزب، انجمن، جمعیت یا هر سازمان مردم‌نهاد (غیردولتی) عضو هستید؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
الف: بله	۱۲٪	۱۰٪
ب: خیر	۸۸٪	۹۰٪
جمع کل	۱۰۰٪	۱۰۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که درصد بیشتری از افراد (۸۸٪) در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ و (۹۰٪) در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ در هیچ اتحادیه صنفی، حزب، انجمن، جمعیت یا هر سازمان مردم‌نهاد (غیردولتی) عضو نیستند. تغییر چندانی هم در نتایج به دست آمده از نظر سنجی سال ۱۴۰۰ نسبت به سال ۱۳۹۷ مشاهده نمی‌شود.

جدول ۹. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی مثل اینستاگرام، سروش،

تلگرام، واتساپ

سوال ۸: تا چه حد از شبکه‌های اجتماعی مجازی مثل اینستاگرام، سروش، تلگرام، واتساپ استفاده می‌کنید؟	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰
الف: استفاده نمی‌کنم	۷٪	۳٪
ب: روزی کمتر از یک ساعت استفاده می‌کنم	۲۹٪	۱۹٪
ج: هر روز بیش از یک ساعت استفاده می‌کنم	۶۰٪	۳۴٪
د: هر روز بیش از چند ساعت استفاده می‌کنم	۴٪	۴۴٪
جمع کل	۱۰۰٪	۱۰۰٪

جدول فوق نشان می‌دهد که (۶۰٪) افراد در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ گفته‌اند که بیش از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۴۴٪) افراد گفته‌اند هر روز بیش از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی مجازی مثل اینستاگرام، سروش، تلگرام، واتساپ استفاده می‌کنند. در حالیکه در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ تنها (۴٪) افراد هر روز بیش از یک ساعت

از شبکه‌های اجتماعی مجازی مثل اینستاگرام، سروش، تلگرام، واتس‌آپ استفاده می‌کنند. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی از قبل بیشتر شده است.

جدول ۱۰. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد گرایش به گروه‌های سیاسی در ایران

درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	سوال ۹: همانطور که می‌دانید در کشور گرایش‌های سیاسی مختلفی وجود دارد اصلاح‌طلبان و اعتدالیون، شما به کدام یک از این دو گرایش بیشتری دارید؟ و یا احتمالاً به نامزد آنها در انتخابات رأی می‌دهید؟
۱۱٪	۱۸٪	الف: اصلاح‌طلبان و اعتدالیون
۲۴٪	۲۲٪	ب: اصول‌گرایان
۶۵٪	۶۰٪	ج: هیچ‌کدام
۱۰۰٪	۱۰۰٪	جمع کل

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۶۰٪) افراد عضو هیچ گرایش سیاسی در ایران نیستند. و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۵٪) افراد عضو هیچ گرایش سیاسی در ایران نیستند. همچنین میزان افرادی که در سال ۱۳۹۷ عضو گروه اصلاح‌طلبان بودند (۱۸٪) به (۱۱٪) در سال ۱۴۰۰ کاهش یافته و افرادی که عضو گروه اصول‌گرایان بوده‌اند از (۲۲٪) به (۲۴٪) افزایش یافته است. در مجموع مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که تعداد کمی از شهروندان عضو گروه یا حزب هستند. و عضویت در گروه اصول‌گرایان دو برابر اصلاح‌طلبان است.

جدول ۱۱. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد یارانه‌های نقدی

درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	سوال ۱۰: آیا موافقت می‌کنید که یارانه‌های نقدی حذف شود و پول آن صرف اموری مانند کمک به فقرا و سلامت همگانی گردد؟
۴۰٪	۲۰٪	الف: بله
۶۰٪	۸۰٪	ب: خیر
۱۰۰٪	۱۰۰٪	جمع کل

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۸۰٪) مخالفند که یارانه‌های نقدی حذف شود و پول آن صرف اموری مانند کمک به فقرا و سلامت همگانی گردد. و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۰٪) مخالفند که یارانه‌های نقدی حذف شود و پول آن صرف اموری مانند کمک به فقرا و سلامت همگانی گردد. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که تعداد بیشتری از افراد مخالف حذف شدن یارانه‌ها هستند اما تعداد افرادی که در سال ۱۴۰۰ موافق حذف یارانه‌ها بودند

بیشتر از سال ۱۳۹۷ است.

جدول ۱۱. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد فساد و تبعیض در اقتصاد ایران

درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	سوال ۱۱: آیا در اقتصاد ایران فساد و تبعیض زیاد است؟ کدام دلیل زیر از نظر شما مهم‌تر است؟
۴٪	۱۹٪	الف: به خاطر پول نفت و توزیع آن توسط دولت
۱۹٪	۴۷٪	ب: به دلیل پدیده آقازادگی و روابط غلط
۴٪	۷٪	ج: در کوچک بودن بخش خصوصی و بازار غیررقابتی
۳٪	۱۳٪	د: به خاطر دخالت‌های نهادهای غیرمسئول
۴٪	۲٪	ه: هیچ کدام
۶۵٪	۱۱٪	و: همه موارد
۱۰۰٪	۱۰۰٪	جمع کل

جدول فوق نشان می‌دهد در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۴۷٪) معتقدند به دلیل پدیده آقازادگی و روابط غلط در اقتصاد ایران فساد و تبعیض زیاد است و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۵٪) معتقدند همه موارد ذکر شده در فساد در اقتصاد ایران تأثیرگذار هستند. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۷ تأکید بیشتری بر تأثیر آقازادگی در فساد اقتصادی داشته‌اند و در سال ۱۴۰۰ عوامل دیگر را هم تأثیرگذار می‌دانند و کمتر روی آقا زادگی تأکید داشته‌اند.

جدول ۱۳. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد توانایی دولت در حل مشکلات

درصد فراوانی در سال ۱۴۰۰	درصد فراوانی در سال ۱۳۹۷	سوال ۱۲: اگر مشکلی داشته باشید و دولت بتواند آن را حل کند کدام روش زیر به نظر شما مؤثر است؟
۱۶٪	۱۹٪	الف: نوشتن نامه
۱۲٪	۹٪	ب: تهیه طومار با امضاهای زیاد
۱۶٪	۲۸٪	ج: نوشتن در رسانه‌ها
۱۱٪	۳۱٪	د: تجمع و راهپیمایی‌ها
۳۴٪	۹٪	ه: هیچ کدام
۱۱٪	۲٪	و: همه موارد
۱۰۰٪	۱۰۰٪	جمع کل

جدول فوق نشان می‌دهد که در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۳۱٪) معتقدند؛ اگر مشکلی داشته

باشند و دولت بتواند آن را حل کند برای حل آن روش تجمع و راهپیمایی مؤثرتر است. اما در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ تنها (۱۱٪) معتقدند اگر مشکلی داشته باشند و دولت بتواند آن را حل کند برای حل آن روش تجمع و راهپیمایی مؤثرتر است و بیشتر معتقد هستند (۳۴٪) هیچ کدام از گزینه‌ها برای حل مشکل بوسیله دولت موثر نیست. مقایسه دو نظر سنجی نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۷ افراد بیشتر به تأثیر تجمعات و راهپیمایی برای حل مشکلات اعتقاد داشته‌اند، اما در سال ۱۴۰۰ اعتقادی به تأثیر تجمعات و راهپیمایی ندارند.

جدول ۱۴. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد اهمیت موارد مطرح شده در جدول در سال ۱۳۹۷

سوال ۱۳: لطفاً جدول زیر را ملاحظه بفرمایید. در مقابل هر ردیف اهمیت آن را از نظر خودتان مشخص بفرمایید، نظر شما می‌تواند راهنمای مسئولان برای اولویت دادن به اقداماتشان باشد.	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم اهمیت	بی‌اهمیت
پاسخ‌ها	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی	جمع کل
حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی، درمان مناسب یا کمک به معلولان	۶۷٪	۱۶٪	۹٪	۴٪	۱۰۰٪
حق کرامت و برابری انسانی مثلاً آموزش برابر	۵۸٪	۲۳٪	۸٪	۵٪	۱۰۰٪
حق آزادی و امنیت شهروندان مثلاً آزادی سیاسی	۵۷٪	۱۹٪	۱۱٪	۷٪	۱۰۰٪
حق مشارکت در تعیین سرنوشت، یعنی آزادی در انتخاب کردن و انتخاب شدن	۵۹٪	۲۱٪	۹٪	۵٪	۱۰۰٪
حق اداره شایسته و حسن تدبیر، مثلاً قانون‌مندی اداره کشور یا پاسخگو بودن	۶۰٪	۱۸٪	۸٪	۷٪	۱۰۰٪
حق آزادی اندیشه و بیان، مثلاً عدم سانسور	۶۱٪	۱۶٪	۱۲٪	۵٪	۱۰۰٪

۱۰۰٪	۴٪	۶٪	۱۷٪	۲۴٪	۴۷٪	حق دسترسی به اطلاعات، مثلاً انتشار دخل و خرج همه نهادهای عمومی
۱۰۰٪	۳٪	۵٪	۱۱٪	۱۹٪	۶۰٪	حق دسترسی به فضای مجازی، مثلاً حذف پارازیت و فیلترینگ
۱۰۰٪	۴٪	۵٪	۱۳٪	۱۵٪	۶۱٪	حق حریم خصوصی، مثلاً ممنوعیت شنود تلفنی
۱۰۰٪	۸٪	۱۱٪	۱۸٪	۲۰٪	۴۱٪	حق ایجاد تشکل و راهپیمایی، مثلاً تشکیل حزب یا اتحادیه
۱۰۰٪	۲٪	۸٪	۱۴٪	۲۰٪	۵۴٪	حق تابعیت، اقامت و آزادی رفت و آمد، مثلاً رفت و آمد به خارج از کشور
۱۰۰٪	۲٪	۵٪	۱۳٪	۱۶٪	۶۲٪	حق تشکیل و برخورداری از خانواده، مثلاً تسهیل ازدواج و منع ازدواج اجباری
۱۰۰٪	۲٪	۶٪	۱۱٪	۲۱٪	۵۸٪	حق برخورداری از دادخواهی عادلانه، مثلاً حضور وکیل
۱۰۰٪	۴٪	۸٪	۱۷٪	۲۱٪	۴۷٪	حق اقتصاد شفاف و رقابتی، مثلاً اعلان عمومی مزایده‌ها و مناقصه‌ها
۱۰۰٪	۳٪	۷٪	۸٪	۱۲٪	۶۸٪	حق مسکن، مثلاً ایمن سازی همه خانه‌ها در برابر زلزله
۱۰۰٪	۵٪	۵٪	۵٪	۱۴٪	۷۱٪	حق اشتغال و کار شایسته مثلاً حذف پارتی در گرفتن شغل
۱۰۰٪	۴٪	۴٪	۸٪	۱۶٪	۶۶٪	حق رفاه و تأمین اجتماعی، مثلاً بازنشستگی برای همه
۱۰۰٪	۴٪	۹٪	۱۶٪	۲۱٪	۴۷٪	حق دسترسی و مشارکت فرهنگی، مثلاً توجه به فرهنگ‌های اقوام مختلف
۱۰۰٪	۴٪	۵٪	۱۱٪	۱۹٪	۶۰٪	حق آموزش و پرورش، مثلاً آموزش اجباری و رایگان
۱۰۰٪	۲٪	۴٪	۱۰٪	۱۴٪	۷۰٪	حق محیط زیست سالم و توسعه

						پایدار، مثلاً هوای پاک و آب سالم
۱۰۰٪	۳٪	۵٪	۷٪	۱۸٪	۶۷٪	حق امنیت، صلح و اقتدار ملی، مثلاً گفتگو برای صلح و جلوگیری از جنگ

جدول ۱۳. میزان نظر آزمودنی‌ها در مورد اهمیت موارد مطرح شده در جدول در سال ۱۴۰۰

بی‌اهمیت	اهمیت کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	سوال ۱۳: لطفاً جدول زیر را ملاحظه فرمایید. در مقابل هر ردیف اهمیت آن را از نظر خودتان مشخص فرمایید، نظر شما می‌تواند راهنمای مسئولان برای اولویت دادن به اقداماتشان باشد	
جمع کل	درصد فراوانی	درصد فراوانی	در صد فراوانی	در صد فراوانی	پاسخ سوال ۱۳:	
۱۰۰٪	۴٪	۸٪	۹٪	۱۲٪	۷۶٪	حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی، درمان مناسب یا کمک به معلولان
۱۰۰٪	۱٪	۳٪	۱۰٪	۱۵٪	۷۱٪	حق کرامت و برابری انسانی مثلاً آموزش برابر
۱۰۰٪	۲٪	۳٪	۱۰٪	۲۱٪	۶۴٪	حق آزادی و امنیت شهروندان مثلاً آزادی سیاسی
۱۰۰٪	۱٪	۵٪	۴٪	۲۲٪	۶۸٪	حق مشارکت در تعیین سرنوشت، یعنی آزادی در انتخاب کردن و انتخاب شدن
۱۰۰٪	۱٪	۴٪	۶٪	۲۵٪	۶۴٪	حق اداره شایسته و حسن تدبیر، مثلاً قانون‌مندی اداره کشور یا پاسخگو بودن
۱۰۰٪	۳٪	۲٪	۱۰٪	۲۸٪	۵۷٪	حق آزادی اندیشه و بیان، مثلاً عدم سانسور
۱۰۰٪	۲٪	۵٪	۳۳٪	۲۳٪	۳۷٪	حق دسترسی به اطلاعات، مثلاً انتشار دخل و خرج همه نهادهای عمومی
۱۰۰٪	۱٪	۴٪	۱۳٪	۲۹٪	۵۳٪	حق دسترسی به فضای مجازی، مثلاً حذف پارانیت و فیلترینگ

۱۰۰٪	۲٪	۲٪	۹٪	۲۳٪	۶۴٪	حق حریم خصوصی، مثلاً ممنوعیت شنود تلفنی
۱۰۰٪	۴٪	۱۳٪	۳۳٪	۲۰٪	۳۰٪	حق ایجاد تشکل و راهپیمایی، مثلاً تشکیل حزب یا اتحادیه
۱۰۰٪	۱٪	۶٪	۱۱٪	۲۰٪	۶۲٪	حق تابعیت، اقامت و آزادی رفت و آمد، مثلاً رفت و آمد به خارج از کشور
۱۰۰٪	۰٪	۴٪	۱۲٪	۱۵٪	۶۹٪	حق تشکیل و برخورداری از خانواده، مثلاً تسهیل ازدواج و منع ازدواج اجباری
۱۰۰٪	۲٪	۶٪	۴٪	۲۵٪	۶۰٪	حق برخورداری از دادخواهی عادلانه، مثلاً حضور وکیل
۱۰۰٪	۳٪	۶٪	۲۱٪	۲۱٪	۴۹٪	حق اقتصاد شفاف و رقابتی، مثلاً اعلان عمومی مزایده‌ها و مناقصه‌ها
۱۰۰٪	۱٪	۴٪	۴٪	۱۴٪	۷۷٪	حق مسکن، مثلاً ایمن سازی همه خانه‌ها در برابر زلزله
۱۰۰٪	۲٪	۱٪	۴٪	۱۶٪	۷۷٪	حق اشتغال و کار شایسته مثلاً حذف پارتی در گرفتن شغل
۱۰۰٪	۳٪	۲٪	۵٪	۱۹٪	۷۱٪	حق رفاه و تأمین اجتماعی، مثلاً بازنشستگی برای همه
۱۰۰٪	۰٪	۳٪	۲۰٪	۲۷٪	۵۰٪	حق دسترسی و مشارکت فرهنگی، مثلاً توجه به فرهنگ‌های اقوام مختلف
۱۰۰٪	۱٪	۱٪	۱۲٪	۲۷٪	۵۹٪	حق آموزش و پرورش، مثلاً آموزش اجباری و رایگان
۱۰۰٪	۰٪	۱٪	۸٪	۲۰٪	۷۱٪	حق محیط زیست سالم و توسعه پایدار، مثلاً هوای پاک و آب سالم
۱۰۰٪	۰٪	۲٪	۷٪	۱۴٪	۷۷٪	حق امنیت، صلح و اقتدار ملی، مثلاً گفتگو برای صلح و جلوگیری از جنگ

جدول فوق نشان می‌دهد که از نظر آزمودنی‌ها تمام موارد ذکر شده در نظر سنجی خیلی مهم هستند. اما حق ایجاد تشکل و راهپیمایی، مثلاً تشکیل حزب یا اتحادیه از کمترین اهمیت برخوردار است به طوری که در سال ۱۳۹۷ (۴۱٪) افراد معتقدند حق ایجاد تشکل و راهپیمایی، مثلاً تشکیل حزب یا اتحادیه خیلی زیاد اهمیت دارد و در سال ۱۴۰۰ تنها (۳۰٪) افراد معتقدند

حق ایجاد تشکل و راهپیمایی، مثلاً تشکیل حزب یا اتحادیه خیلی زیاد اهمیت دارد. از مقایسه دو نظر سنجی می‌توان نتیجه گرفت که در سال ۱۴۰۰ اهمیت ایجاد تشکل و راهپیمایی، مثلاً تشکیل حزب یا اتحادیه از سال ۱۳۹۷ کمتر شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه شهروندی و آگاهی از حقوق شهروندی یکی از مسائل در جهان مدرن است و در کانون توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است؛ جمهوری اسلامی نیز به عنوان یک حکومت مردم سالار نیاز دارد که به آن توجه ویژه داشته باشد. در این پژوهش میزان آگاهی‌های شهروندان و به طور مشخص شهروندان شهر شیراز از حقوق شهروندی آنها در دو مرحله در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۴۰۰ مورد بررسی قرار گرفته نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که درصد بالایی از مردم (۴۱٪) در سال ۱۳۹۷ و (۵۵٪) افراد در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ هیچ اطلاعی از منشور حقوق شهروندی ندارند و حتی اسم آن را نیز نشنیده‌اند. این نتیجه نشان دهنده آن است که واقعاً مردم از حقوق شهروندی خود بی اطلاع هستند.

در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۸۴٪) و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۷٪) معتقدند که تبعیض طبقاتی (پولدار و فقیر) در جامعه وجود دارد. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۵۵٪) و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۳۸٪) معتقدند؛ اگر به هر دلیلی در پرونده‌ای کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد، اصلاً اطمینان ندارند که رأی عادلانه صادر شود. همچنین در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۴۰٪)، و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۵۲٪) معتقدند اگر کار آنها به دادگستری و دادگاه بیافتد به احتمال زیاد رأی عادلانه صادر شود. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۵۹٪)، و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۵۰٪) معتقدند؛ انتقاد علنی مثلاً با ذکر نام خود در رسانه‌ها از مقامات عالی رتبه نظام کاملاً خطرناک است. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۵۷٪) و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۳۹٪) معتقدند شرکت در انتخابات در ایران در اصلاح اداره امور کشور تأثیری ندارد. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۷۷٪) و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۶٪) پاسخگویان، معتقدند؛ در ایران نیازهای اولیه زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، آموزش) همه شهروندان در حداقل لازم تأمین نشده و دولت به وظیفه خود عمل نکرده است. معتقدند در ایران نیازهای اولیه زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، آموزش) همه شهروندان در حداقل لازم تأمین نشده و دولت به وظیفه خود عمل نکرده است. در

نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۸۸/٪) و (۹۰/٪) در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ در هیچ اتحادیه صنفی، حزب، انجمن، جمعیت یا هر سازمان مردم‌نهاد (غیردولتی) عضو نیستند.

(۶۰/٪) افراد در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ گفته‌اند که بیش از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰، (۴۴/٪) پاسخگویان، هر روز بیش از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی مجازی مثل اینستاگرام، سروش، تلگرام، واتس‌آپ استفاده می‌کنند. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۶۰/٪) افراد عضو هیچ گرایش سیاسی در ایران نیستند. و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۵/٪) افراد عضو هیچ گرایش سیاسی در ایران نیستند. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۸۰/٪) مخالفند که یارانه‌های نقدی حذف شود و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۰/٪) مخالفند که یارانه‌های نقدی حذف شود. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۴۷/٪)، و در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ (۶۵/٪) معتقدند به دلیل پدیده آفازادگی و روابط غلط در اقتصاد ایران فساد و تبعیض زیاد است. در نظر سنجی سال ۱۳۹۷ (۳۱/٪) معتقدند اگر مشکلی داشته باشند و دولت بتواند آن را حل کند، برای حل آن روش تجمع و راهپیمایی مؤثرتر است، اما در نظر سنجی سال ۱۴۰۰ تنها (۱۱/٪) معتقدند اگر مشکلی داشته باشند و دولت بتواند آن را حل کند، برای حل آن روش تجمع و راهپیمایی مؤثرتر است و بیشتر معتقد هستند (۳۴/٪) هیچ کدام از گزینه‌ها برای حل مشکل بوسیله دولت موثر نیست.

یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که میزان آگاهی شهروندان شهر شیراز از حقوق شهروندی خود در سطح پایینی است و حتی در سال ۱۴۰۰ پایین‌تر هم آمده است و با وجود اینکه میزان استفاده از رسانه‌های جمعی خیلی بیشتر شده، اما این رسانه‌ها نتوانسته‌اند بر میزان آگاهی شهروندان تأثیرگذار باشند. بنابراین پاسخ سؤال این پژوهش که آیا رسانه‌های جمعی می‌توانند بر افزایش میزان آگاهی شهروندان تأثیرگذار باشند؟ اینگونه است که در مورد شهروندان شهر شیراز که تأثیرگذار نبوده است. نکته جالب توجه در این پژوهش این است که در سال ۱۴۰۰ میزان اعتماد شهروندان به دستگاه قضایی بیشتر شده و همچنین رضایت آنها از عملکرد دولت نسبت به سال ۱۳۹۷ بیشتر است. یکی از حقوقی که برای شهروندان در نظر گرفته شده است، حق استفاده از تشکل‌ها و عضویت در حزب است، اما برای شهروندان شهر شیراز این حق از کمترین اهمیت برخوردار است که این نکته جای تأمل دارد. تفاوت این تحقیق با تحقیقات قبل از خود که در حوزه حقوق شهروندی انجام شده این است که پژوهش حاضر در دو سال متفاوت انجام شده در سال ۱۳۹۷ و در سال ۱۴۰۰ و در هر دو مرحله با سؤالاتی یکسان شهروندان مورد

نظر سنجی قرار گرفته‌اند و نتایج آن با هم مقایسه شده است که این روش را تا کنون کسی انجام نداده است. با توجه به نتایج این پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- با توجه به کم بودن میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی خود بهتر آن است که سازمان‌هایی مانند سازمان صدا و سیما و اداراتی مانند اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی در استان‌های مختلف برای بالا بردن میزان آگاهی مردم از حقوق شهروندی‌شان تلاش بیشتری داشته باشند. مخصوصاً صدا و سیما به این دلیل که بسیار فراگیر است و تمامی افراد جامعه به راحتی می‌توانند از آن استفاده کنند و لازم است که برای بالا بردن آگاهی‌های مردم برنامه‌هایی را تهیه و تنظیم کرده و ارائه دهد.
- شکاف بین پولدار و فقیر بزرگترین شکافی است که مردم به آن اشاره داشته‌اند و اگر به این شکاف از سوی مسئولان جامعه توجه نشود ممکن است در بلندمدت پیامدهای ناگواری برای حکومت و جامعه داشته باشد. بهتر آن است که سیاست‌های دولت به سمت کاهش این شکاف باشد مانند فراهم کردن شرایط شغل و مسکن برای افراد فقیر که بتوانند بدین وسیله درآمد کسب کنند و شکاف را کمتر کنند.
- درصد بالایی از افراد اعتماد به حل مشکلات خودشان بوسیله دولت یا دادگاه ندارند و این نشان دهنده آن است که اعتماد اجتماعی در جامعه پایین است و بهتر آن است که مسئولان در زمینه بالا بردن اعتماد که بالاترین سرمایه اجتماعی است هم تلاش‌هایی انجام دهند.

منابع

- امام جمعه، فرهاد و اشتری، کیانا (۱۳۹۲). تبیین جامعه شناختی وضعیت حقوق شهروندی در سازمان‌های اجرایی جامعه شهری اراک، پژوهش اجتماعی، ۶ (۱۹)، ۱۳-۴۳.
- باقری بنجار، عبدالرضا و سپهوند، ابراهیم (۱۳۹۲). بررسی میزان آگاهی از حقوق و تکالیف شهروندی و عوامل مؤثر بر آن در شهر خرم آباد، برنامه ریزی و توسعه اجتماعی، ۵ (۱۷)، ۱۲۸-۱۵۰.
- حاج زاده، مصطفی و منصور، اعظم (۱۳۹۲). سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی در استان خراسان شمالی، مطالعات جامعه‌شناسی جوانان، ۴ (۱۲)، ۵۷-۷۶.
- دبلم صالحی، بهروز (۱۳۹۳). تحول مفهوم شهروندی در فرایند جهانی شدن، علوم سیاسی، ۱۰ (۲۹)، ۹۱-۱۱۴.
- زارع، ذکریا و ملک پور، فاطمه (۱۳۹۵). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر سمنان، پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، ۱۱ (۴)، ۱۸۰-۱۶۱.
- زیاری، کرامت‌الله و شبخی عبدالله، باقر عطاران، مرضیه؛ کاشفی دوست (۱۳۹۲). ارزیابی میزان آگاهی عمومی شهروندان پیرانشهر از حقوق شهروندی و قوانین شهری، اندیشه جغرافیایی، ۱ (۱)، ۵۹-۷۷.
- سلامتی، یعقوب؛ اخوان فرد، مسعود و عطریان، فرامرز (۱۳۹۴). تکلیف بر رعایت حق بر آموزش در حقوق اسلامی و مقررات حقوق بشر، فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۸ (۴)، ۸۹-۱۰۴.
- قجری، علی، نوربخش، یونس (۱۴۰۰). مطالعه نسبت مدل حکمرانی جمهوری اسلامی ایران با مدل حکمرانی خوب، فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۹ (۱)، ۳۹-۶۷.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۸۲). جهانی شدن و جهان سوم، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- قهرمانی، مریم و داود پور، زهره (۱۳۹۴). سنجش میزان آگاهی اساتید از حقوق شهروندی، مطالعات محیطی هفت حصار، ۳ (۱۱)، ۷۹-۸۹.
- کاظمی، پریسا؛ بشیری، اکبر (۱۳۹۸). سازوکارهای تضمین حقوق بنیادین بشر در نظام حقوقی عمومی ایران، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۸ (۱۶)، ۱۱۹-۱۴۰.
- محمدی، جمال و تبریزی، نازنین (۱۳۹۰). سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی و قوانین شهری، شهرهای ساری، بابل، آمل و قائمشهر، جامعه‌شناسی، ۱ (۱)، ۱۷۵-۱۹۰.
- مقدم واجری، رمضان؛ یاسمن و جانی پور، مجتبی (۱۳۹۶). رابطه عوامل اجتماعی و آگاهی از قوانین با آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر رشت، مطالعات جامعه‌شناسی، ۹ (۳۴)، ۳۳-۴۹.
- نبوی، سید عباس؛ شاهنوشی، مجتبی و شبان لرکی، الهام (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان نسبت به حقوق شهروندی، توسعه اجتماعی، ۲ (۱)، ۱۰۷-۱۳۰.
- والی زاده، افروز (۱۳۹۰). مبانی حقوق شهروندی مدنی از دیدگاه حضرت علی (ع) پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع).

هانتینگتون، ساموئل پ (۱۹۸۸). تمدن‌ها و بازسازی نظام جهانی؛ ترجمه مینو احمد سرتیپ؛ تهران: انتشارات کابیرا.